

Јована Б. СУВАЈДИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Ана М. МУМОВИЋ**

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

МОТИВ ПУСТОПОЉА У ЗБИРЦИ ПРИВРЕМЕНО МРТАВ АЛЕКСАНДРА ДЕСПОТОВИЋА***

Айсџиракиј: Александар Деспотовић песник је и путописац који је био везан за простор Косова и Метохије околностима рођења, али и поетичким и животним опредељењем. Симбол *Свeйџойоља* – вишезначни мотив којим Деспотовић пружа ореол светости родном, али и историјском и митском простору Косова и Метохије – вероватно ће остати Деспотовићев песнички печат и наслеђе. У овом раду истражићемо мотив који је претходно *Свeйџойољу* и наговештавао га: мотив *џусџџойоља*. Сагледаћемо вредности збирке у којој се овај мотив јавља, збирке *Привремено мртјав*, и указати на могућу књижевну инспирацију мотива.

Кључне речи: пустопоље, Светопоље, мотив, поетизам, народна традиција, косовска легенда, *Привремено мртјав*, Александар Деспотовић.

„Морам створити свој систем, или бити поробљен од стране система других људи” (Blake 1970: 320–321)¹ – овако је Вилијам Блејк у поеми *Јерусалим* исказао потребу ствараоца да осмисли свет у ком ствара, да освети своје место у њему и да створи своју слободу међу системима који се над њим и кроз њега преламају. Можда не систем, али појмовник своје егзистенције усред надређених, све конфузнијих и опаснијих културних и политичких система осмишљавао је савремени песник Александар Деспотовић у својој поезији. Један од најзапаженијих појмова у том систему јесте *Свeйџойоље*, који чини интегративни мотив трилогије Деспотовићевих песничких збирки *Свeйџойоље*, *Свeйџойољу молићива* и *Зашиџо Свeйџойоље крије своје око*.

Александар Деспотовић песник је који није припадао тзв. приштинском кругу песника, који је остајао „на маргинама, у географском и стваралачком смислу”

* ORCID 0000-0002-7045-6463, jovana.suvajdzic@gmail.com

** ORCID 0000-0002-6974-8960, djordj_ana@yahoo.com

*** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеном са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-33/2026-03 од 29. 1. 2026. године и представља резултат менторског рада др Ане Мумовић, вишег научног сарадника, са Јованом Сувајдић, истраживачем-сарадником.

1 “I must Create a System, or be enslav’d by another Man’s” – за потребе рада превели аутори.

(Јефтимјевић Михајловић 2012: 116), и бивао „сведок и/или следбеник модерне поезије” на КиМ пре него њен утемељивач или иноватор.² Он је, међутим, дуго и посвећено, током читавог живота, писао – поезију, прозне записе, путописе³ – и његов опус, како истиче Марија Јефтимјевић Михајловић, у збиру „јесте пројекција основних поетичких премиса српске поезије Косова и Метохије у другој половини XX века” (2014: 14). У том смислу, репрезентативност Деспотовићевог поетичког развоја додатан је стимулус за подробније истраживање његове поезије у овом раду.

На другом месту писали смо о значају естетике православне духовности за Деспотовићеву поетику, и навели четири фазе песничког стваралачког пута:

(1) Фазу певања коју чине збирке *Жубор времена* (1969) и *Зелена јујџра* (1977), неоптерећене религиозном духовношћу као последице „историјског завођења” атеистичке државе [...] којима се могу прикључити, иако немају временски континуитет, и збирке љубавног карактера: *Лемброна* (1995) и *А’аурора* (2005);

(2) Прелазну фазу коју обухвата збирка *Привремено мртјав* (1973), у којој се православна духовност јавља као вредност и опредељење;

(3) Фазу коју чини триптих: *Свештојоље* (1989), *Свештојољу молишва* (1993) и *Зашио Свештојоље крије своје око* (1994) као врх стваралачке пирамиде у чијем језгру она [православна духовност, аут. нап.] постаје примарна тема и поетска вредност којој се могу прикључити и *Аманејши оца Јована* (1998);

(4) Завршну фазу или време настанка путописа *Векови израсли из корена* (2000) и *Мали љавославни молишвеник* (2001), који се могу читати и разумети као непосредни аутопоетички и критички коментари стваралачког и интелектуалног бића, чије су одређење вредности православне духовности. Посредно се на њих надовезује и љубавна поема *А’аурора* (Мумовић 2025: 76).

Свештојољем – које је описивано у критичким текстовима као „лирски синоним песникове постојбине” (Таутовић 1989: 62) и „метафора за целокупно косовско страдање” (Јефтимјевић Михајловић 2012: 119) – Деспотовић је проналазио начин да области Косова и Метохије, за коју је био везан родним, животним и стваралачким везама, подари нарочиту, личну, митску визију. Она је представљала његову веру у делотворну, спасоносну моћ речи и покушај да се из самих речи, из њиховог почела, митским кључем поетског дискурса, мења стварност.

У овом раду ћемо писати о другој симболичкој координати Деспотовићевог песничког система – *јусшојољу*, као прелазној, али неопходној и по много чему

2 В. поделу коју је начинио Александар Б. Лаковић у синтетичкој *Историји српске поезије Косова и Метохије* (1951–2022) на „осниваче и настављаче модерне поезије”, „сведоке и/или следбенике модерне поезије”, „крајпуташе или дужнике”, „долазнике”, „ослонце”, „пролазнике” и „придружене” песнике (Лаковић 2024).

3 Деспотовић је објавио песничке збирке *Жубор времена* (1969), *Привремено мртјав* (1973), *Зелена јујџра* (1977), *Свештојоље* (1989), *Свештојољу молишва* (1991), *Зашио Свештојоље крије своје око* (1994), *Лемброна* (1995), *Аманејши оца Јована* (1998), *Харишон* (2003), *А’аурора* (2005), путопис *Векови израсли из корена* (2000), *Мали љавославни јојмовник* (2001), прозне записе *Кап су цвале неизмишљене руже* (2008); постхумно је објављен избор Деспотовићевих песама *Свештојоље* (2012).

за његову поетику индикативној фази доласка до *Свeйџојџа*. *Пусџојџе* јесте мотив који је остао у сенци много варијететнијег и развијенијег симбола Светопоља, али који указује, по нашем мишљењу, на преломне тачке Деспотовићевог моралног и идејног концепта света и пресудне кораке на стваралачком путу који води „од потиснуте религиозности” ка потпуном прихватању „вредности православне духовности” (Мумовић 2025: 75). Овим путем у критичку орбиту настојимо да вратимо и Деспотовићеву песничку збирку *Привремено мрџав* (1973), која сама чини ту „прелазну фазу” Деспотовићевог дела, а у којој се први пут јавља посматрани мотив *џусџојџа*, и да укажемо на њене водеће симболичке вредности. Идејни ембрион *Свeйџојџа*, поетизам и поетоним *џусџојџа*, како ћемо тежити да покажемо, не настаје случајно, већ се може повезати с народном традицијом и косовском легендом. Архетипски потенцијал песничке слике *џусџојџа* испрпљује се у наведеној збирци и уступа место далеко продуктивнијем *Свeйџојџу*.

ПОЕТИЗМИ АЛЕКСАНДРА ДЕСПОТОВИЋА

Како истиче Александар Лаковић, Александар Деспотовић у песмама „не посеже за бројним лексичким варијететима, хотимице или не”, већ његов песнички израз настаје „од учесталих речи, као што су ’лобања, звона, гробља, вино, зрно’, као и ’пустопоље’, који постају не само Деспотовићеве кључне речи, већ и симболи у његовом песништву” (2024: 662). Чини се да *џусџојџем* у збирци *Привремено мрџав* Александар Деспотовић постепено долази до сопственог песничког идиома – избора који ће остати неупитан и у наредним збиркама *Свeйџојџе*, *Свeйџојџу* *молиџва* и *Заџџо Свeйџојџе крије своје око*. Међу рекурентним лексичким јединицама, по значају за наш рад издавајмо сложенице с именицом *џоље* у другом сложеничком делу: *џусџојџе*, *Свeйџојџе*, *Димџџројџе*, *Божурџоље*. На први поглед Деспотовић бира једноставну, свакодневну реч; њен значењски потенцијал открива се, међутим, консултовањем било ког речника српског језика.

Према *Речнику срџскоја језика* Матице српске (2011), основна значења речи могу се исказати на следећи начин: „отворено равно земљиште, равница”, „уопште велико, релативно равно пространство нечега” (Вујанић и др. 2011: 953). Фигуративно значење лексеме подразумева и „простор деловања неких сила” (Вујанић и др. 2011: 953), и оно бива активирано, када је реч о поетизмима Александра Деспотовића, развијањем топоса *Свeйџојџа* као простора еманирања предачке енергије и духовне инспирације. *Пусџојџе* се, пак, како ћемо у наставку рада навести, може пре посматрати као локус човеку ненаклоњених сила, попут оних које се истерују у *џусџо џоље* народних бајалица. Кључно, поље је део назива крашке котлине Косова поља, места одигравања Косовске битке. Назив „Косово поље” фиксиран је у том облику, маркираном инверзијом две именице, и у делима народне књижевности, и тако је остао део колективног памћења српског народа и српске културе.

Сматрамо да у песми „Поље, опет” из збирке *Свeйџојџе*, у којој се у целини стабилизује појам *Свeйџојџа* као песниковог „темељног симбола” (Распоповић 1994: 61) – што показује и извесну песничку сигурност над раније истраженим језичким

материјалом у збирци *Привремено мртјав* – Деспотовић најјасније, најлуцидније исказује шта за њега представља *йоље*:

Поље је простор
крвоток сећања
йочеййак облика (Деспотовић 1989: 54, аут. нап.).

Низ стихова воде значење од најочитијег, просторног одређења *йоља* као лексеме припадајуће географској терминологији, преко означавања *йоља* као топоса културног наслеђа и сећања у Деспотовићевој поезији до, за нас, најзанимљивијег описа: „почетак облика”. Проницљивим нам се опис чини будући да и у језичком смислу и у симболичком погледу *йоље* постаје облик који се у Деспотовићевој поезији и те како дао моделовати, прилагођавати њеним потребама. Некада као варијација, као што је случај са *Свейойољем* и *Божурйољем*, конотативно везаним за културно-историјску слику Косова и Метохије;⁴ некада као наизглед опонирајући пар *йусйойоље* и *Свейойоље*, који ћемо подробније сагледати у раду; каткад присутна тачка личном искуству (Димитропоље⁵), а увек израз који носи обликовни печат колективне, усмене традиције.

Одабрали смо поднаслов „Поетизми Александра Деспотовића” јер на првом месту желимо да истакнемо то језичко моделовање у сложенице, стварање сопствених поетизама⁶ на тај начин – поступак који, иако репетитиван и једноличан у смислу језичког умећа, остаје довољно флексибилан и симболички потентан за Деспотовићеву поезију. Усменост која просијава кроз поетизме Александра Деспотовића подсећа на ону којој се окретао Васко Попа чувеним *нейочин-йољем*, пронађеним, изворно, у народној загонетки: „Мртви живог носи преко непочин-поља”, чија одгонетка гласи „барка” (ул. Диздаревић Крњевић 2002: 42). У овом случају полусложеница показује да „[у] језику традиције срастао спој непочин-поље друго је име скривеног елемента – воде” (Диздаревић Крњевић 2002: 43), где метафорична замена елемената пружа загонетни ефекат, док се запажа и присуство једне од „језичких конструкција с негацијом у фолклорном језику – (*неврай-поље, недолей-поље, неврай-гора* [...])” (Диздаревић Крњевић 2002: 48), која тај ефекат појачава.

И у другим жанровима усмене књижевности може се запазити уланчавање лексеме *йоље*, као у усменој лирској песми у којој дијалогска размена између момка и девојке Смиље открива да их дели непремостиво пространство *смиља-йоља*,⁷

4 Критичари су повезивали Светопоље с косовском легендом и у смислу пројектовања и ширења ореола светости која је најављена опредељењем кнеза Лазара за небеско царство у народној епизи на простор Косова и Метохије у целости (ул. Јефтимјевић Михајловић 2012: 119). Божур је емблематичан цвет региона, такође познат из усмене традиције, с познатим обрадама овог фитонима у модерној поезији, о чему смо писали на другом месту (в. Сувајцић 2023).

5 Речима Миладина Распоповића, у збирци *Зашио Свейойоље крије своје око* „[п]јесник се као смерни дијак молитвено обраћа једном од најпознатијих српских манастира Грачаници и мање познатом – Соколици изнад песниковог родног Димитропоља” (1994: 61).

6 Поетизме посматрамо као „поетски осамостаљене лексеме” (ул. Милановић 2016: 271), односно као „пјеснички елемент; пјесничко обиљежје” (Симеон 1969: 73, према Ковачевић 2024: 35).

7 „Врати се натраг, Смиљо, ти не мо’ш са мном // Ти не мо’ш са мном ити и пребег бити // Широко

које нас може подсетити на касније Деспотовићеве формулације *Божурџоља* у збирци *Зашићо Светџојоље крије своје око*:

Зрно жита у *Божурџоље*
Босиљдиље и *иводиље* то корење
 У земљи *Светџојољској* заливају
 За повратак
 Огњишта прецима – под јастук
 Под земљом – да их
 Не спаљују... (Деспотовић 1994: 12, аут. нап.)

Нема сумње да је Деспотовићева језичка инспирација потекла из народне традиције. Сматрамо да *Њусџојоље* такође можемо везати за косовску легенду и да оно том релацијом семантички озрачује другу важну константу Деспотовићевог речника, језичког и сликовног система: мотив лобање.

РАЗВОЈ МОТИВА ПУСТОПОЉА У ЗБИРЦИ ПРИВРЕМЕНО МРТАВ АЛЕКСАНДРА ДЕСПОТОВИЋА

Како смо напоменули, мотив *Њусџојоља* први пут се појављује у збирци *Привремено мртјав*. Након прве збирке, *Жубор времена*, типично младалачке по песничком захвату и покренутим темама, збирка *Привремено мртјав* доноси усредсређењу песничку мисао, кохерентнију, снажнију структуру и упечатљивије песничке слике. И даље је све у знаку настајања, развојне позиције лирског субјекта, али тонови горчине који се осећају при тумачењу садашњости у којој се лирски субјект затиче (за коју контекстуално знамо да је све нестабилнија, несигурнија друштвенополитичка ситуација на Косову и Метохији седамдесетих година XX века), говоре о разочараном појединцу који ореол младалачких идеала још није заменио ореолом Светопоља. Овакво расположење отвара збирку и уводи њен средишњи мотив лобање:

Лобањо
хџели су да џи џоруше снове
 манастире и
 цркве
 и момачке саборе
 и
 и
 и... (Деспотовић 2006: 7, аут. нап.)

Неисцрпност набрајања делова срушене стварности, наглашена понављањем везника и праћеним знацима интерпункције већ на почетку збирке показује

смиље-џоље, прећи не можеш // Дубока Либер-вода, пливат' не можеш // Љута је мајка моја, дворит' не можеш" (Карановић, *Даница* 58⁰, према Вукмановић 2014: 64, аут. нап.).

да у њој сапостоје јака потреба да се своја истина искаже, и тешкоћа исказивања, из једноставног разлога – процес обликовања идиома тек је у току. О притиску другог захтева, сродног првом, за самоспознањем лирског субјекта говори песнички и издавачки гест штампања једне од песама из збирке на њеним корицама:

Штампајући на самим корицама збирке, непосредно испод наслова, песму „Ја син деспота Ђурђа”, Деспотовић се одређује не као завичајни песник чије је пређашње стваралаштво било уско везано за родно тле, већ као песник широких историјских и колективних преокупација, који ће своју националну свест развити у потоњим збиркама поезије (Јефтимјевић Михајловић 2012: 117).

Да гест није прошао незапажено, сведочи чињеница да је Деспотовић био спровођен на саслушања због садржаја ове збирке, а на једном од њих експлицирао је наслов збирке: „Боље бити привремено мртав него узалудно жив” (уп. Јефтимјевић Михајловић 2012: 117). Поред тога што говори о чврстости песникових уверења, ова анегдота доприноси замисли збирке настале из духа зрења које је самосвесно „привремено”, као што је и стање *йусйо-йольсйива* привремено насупрот обећања *Свеййо-йольа*. Обликовање исказног „ја” збирке *Привремено мртјав* прекарно је и поставља лирско „ја” у позицију настављача, баштиника традиције која га истовремено ослобађа идеолошких и ситуационих стега садашњице, али и оптерећује тежином наслеђа:

Ја син *десйоша* Ђурђа
дођох у свој *вилајей*
манастир снова
где Дунаво у калему цвета
под главу клетва утрнула
у оку му знамен заборава
на челу му град о лозу спава
на плећима кула процветала
у костима кула подрхтава
еј Дунаво Дунаво
у обале разапето ... (Деспотовић 2006: 43, аут. нап.)

Из ових процеса настајања, који јесу и стварање поетике,⁸ помаља се и *йусйо-йолье* као симбол који ће имати транзициону улогу. Мотив се јавља у тринаестој песми првог циклуса збирке, насловљеног „Глас лобања”. Промисљена структура збирке *Привремено мртјав* знатно „учвршћује” њен и даље не сасвим „допечен” материјал: она се састоји из циклуса песама „Глас лобања”, „По аманету оца Јована” и „Глас костију”. Средишњи мотив збирке, мотив лобање, преовлађује, како је лако закључити, и циклусом „Глас лобања”. Овај је мотив препознатан у критичким

8 Марија Јефтимјевић Михајловић у прегледном тексту „Историјско осећање и колективно памћење (Поетика Светопоља Александра Деспотовића)” истиче да „збирка *Привремено мртјав* наговештава, иако тек у повоју, стваралачки пут Александра Деспотовића који ће бити одређен косовским митом, легендом, епским изворима” (2012: 117).

текстовима као „широко пространство предачке духовне енергије” (Распоповић 2006: 65) и „симбол вере и наде да ће ’род Израиљев’ Косова и Метохије наћи свој пут до Царства небеског” (Јефтимјевић Михајловић 2012: 118).

Лобања се поставља као реципијент лирског монолога исказног „ја”, као део костију које се зазивају у последњем циклусу. И поред заноса који испољава лирско „ја” певајући о националном сећању и наслеђу, збирка *Привремено мртав* садржи и „певање” и „мишљење”. Речима Александра Лаковића, „[и]рве Деспотовићеве књије *представиле су мисаоној песника, песника игрових и сликовито-значајских слојева, често блиских и надреалном пореклу*” (2024: 660, аут. нап.). Ова блискост песничке слике надреалистичкој, с богатом асоцијативношћу, уделом ониричних и фантастичних призора, спојем неочекиваних елемената,⁹ донекле се губи у наредним Деспотовићевим збиркама, суштински измењена патосом и детерминизмом религијских представа у трилогији о Светопољу: снага поруке сада лежи у нечему другом, што није нужно поетско. Лобања је, то желимо да нагласимо, и знак *мисаоној импулса* Деспотовићеве поезије; то је, у чину пркосног присвајања, и лобања лирског субјекта:

Данас проглашавам лобању
Украденом од ноћних луталица
Данас насилно *проглашавам*
Лобању мојом (Деспотовић 2006: 21, аут. нап.).

Унутрашњи простор мисаоности није једини специфичан простор збирке *Привремено мртав* – то је и *импулс*. У истој овој песми *импулс* јесте место болно изгубљених идеала младости:

Данас луталице
Траже данак *импулса*
За читане молитве
Мојих брђана

Импулс *дрго снова*
Планино лобања
– сузо кандила
лобањо насилно украдена
у векове закључана
данас вас крунишем
иако у мени молишва
и клећива оца моја подрхћива (Деспотовић 2006: 21, аут. нап.).

Израз „планина лобања” асоцира нас и на страховиту структуру Теле-куле, док је очева клетва уједно и, сазнајемо из целине збирке и, знатније, из наредних

9 Као пример може послужити друга песма збирке, ненасловљена: „У мојој лобањи јагњад лају од миља // Небо се у мени умива [...] У мојој лобањи коношци се вешају // Од лудости // Нокти умиру од смеха // Тишине су на пола пута” (Деспотовић 2006: 9).

песникових књига, клетва кнеза Лазара, фиксирана у „Комадима од различнијех косовскијех песама” (Вук II, 49), исто као што:

Моја лобања није
ни Хамлетова
ни Одисејева
ни Прометејева
она није ни уличица
ни жена кукавица
ни род лобањи
Вука Бранковића
[...]
она је моја
Тајна вечера.

Она је моја
и кнежева вечера (Деспотовић 2006: 32, аут. нап.).

Поред православне духовности, коју смо означили као кључан идејно-осећајни комплекс Деспотовићеве поетике (уп. Мумовић 2025), усмена традиција и косовски мит друга су линија која храни Деспотовићеве песничке слике, прибавља теме и мотиве овој поезији:

Као и други писци са Косова и Метохије, и он [Деспотовић, аут. нап.] стваралаштво усмерава на косовски мит, легенду, историју, еписке изворе. Исходиште његове поезије лежи преваходно у косовском миту. Мит као света прича је идејно и тематско полазиште Деспотовићевих песама (Јефтимјевић Михајловић 2003: 62).

Нигде тако јасно, тако конкретно није евоциран еписки слој косовске легенде као у лирском молитвеном озарењу збирке-молитве *Зашићо Свѣтойоѡе крије своје око*. У том оку су погледи Обилића, крчаг Косовке Девојке, лик кнеза Лазара, у коме се огледа одраз његовог небеског избора, ту су рука Дамјанова, вода са Звечана, пшеница бјелица, Видовдан, „светле кости Немањића”, корита реке Ситнице... Трајна усмереност на народну традицију очитује се и у збирци *Привремено мршав*, поред појаве мотива попут кнежеве вечере и лика Вука Бранковића, зазивањем лика проклете Јерине у песми која почиње стихом „Еј ви слуге проклете Јерине”, и у песми „Олтару свитања мојих”. Истој традицији и, прецизније, њеном комплексу који се односи на косовску легенду, верујемо, припада мотив *ѡустѡйоѡа*. Симболика *ѡоѡа* у поезији Александра Деспотовића свакако се укључује у конструкт простора као категорије усмене културе, али може постојати још директнија релација.

Наиме, поетизам *ѡустѡйоѡа* Александар Деспотовић могао је сковати сâм, али га је могао наћи и у Вуковом *Срѣском рјечнику* (1818, 1852), под одредницом „Двориште”:

У Поцерини има једна ријека, која се зове *Нѣчаја*, и близу ње поље, које се зове *Пустѡйоѡе*. Сад они доказују да је послѣје Косовске битке дошао гласоноша с Косова и нашао Милошеву мајку на тој ријеци код оваца, па јој рекао:

Нечај више Милошева мајко!
 Одбиј овце у њо љусио љоле:
 Милош ти је јуче погинуо –

И од тада је остало Пусиољоле и ријека Нечаја (Стефановић Караџић 1986: 177–178, аут. нап.).

Одредница доноси Вуково тумачење постанка локалитета у Јадру; хидроним *Нечаја* настаје већ евоцираним стварањем конструкција с негацијом по моделу *неврај-љоле*, *нейочин-љоле* итд. Пустопоље не мора настати негацијом, јер већ сâм придев *пуст* носи довољно негативна примарна и секундарна значења. *Пусио* је квалитет нечега „у коме или на коме нема ничега; у коме или на коме не живе људи” (Вујанић и др. 2011: 1075), нечега што је препуштено забору („напуштено”), што је претрпело неко разарање, деловање неке рушилачке силе („пустошено”). Жаловање над „утуњеним кандилима” традиције, вредности и наслеђа у Деспотовићевој збирци, нарочито у песмама „Лобања”, „Ораницо”, „Ја син деспота Ђурђа”, дозива ове аспекте значења атрибута. *Неизмерно велико* такође може бити *љусио* у изразима типа „пуста степа”, где би се ова значењска нијанса у поетизму пустопоље сусрела са сродним значењем поља као великог пространства (Вујанић и др. 2011: 953). Светопоље ће у потоњој песничкој трилогији задобити и обрису и усмерење „усправне земље”¹⁰ као бескрајне моралне и духовне вертикале која води ка спасењу, али осећај нечега огромног, неизмерног, с чим се лирски субјект – „пустопољац” („Жедне су пустопољске ноћи”), дакле, неко ко припада овом зачудном простору – носи и обрачунава, постоји и у збирци *Привремено мртав*. Клетва „остао ти пуст” (уп. Вујанић и др. 2011: 1075) потенцира најтамније семантичке потенцијале лексеме, а значење уклетог простора, места губитка, смрти, празнине, пусто поље задржава и у збирци *Привремено мртав*. Оно је „планина лобања”, „костурница”, место које траже луталице („Данас проглашавам лобању”), а међу њима – и лирски субјект. Цела збирка освенчена је архетипским наративом трагања, које ће симболично бити завршено језичким и тематско-мотивским доласком до *Свештопоља*. У циклусу „По аманету оца Јована”:

Уморни су векови
 међу дверима
 уморне су ноћи
 мојих предака.
 [...]
 Уморни су ајии
 љусиољоља
 поцрнело вино
 од камена (Деспотовић 2006: 29, аут. нап.).

Пустопоље је овде место вековног умора, простор који се, као и предачке ноћи, својом летаргичном окренутошћу ка прошлом супротставља оном пркосном прогласу садашњег тренутка: „Данас насилно проглашавам // Лобању мојом” (Деспотовић

10 „Мисли Светопољем броде // да разум не сагорева // у ноћи Светопоља // Зрно жита // свој отисак има // Молимо ти се // за све усправно свештопољски” (Деспотовић 1989: 13, аут. нап.).

2006: 21, аут. нап.). Као што *йусѝойоље* није плодно поље, већ његово испражњено, опустело наличје, ни његова ораница не може бити плодоносна у уобичајеном смислу:

Ораницо поља пустопоља
Суђена за азбуку слова мог
Осуђивана за вечери хајдучке
Спаљивана за сузу мајке Југовића
Сахрањивана за песму Косовке девојке
Суђено ти и пресуђено

Ораницо
Бразде ти пуне лековитих снова
Из мојих зеница оточених (Деспотовић 2006: 44).

Милошево *йусѝойоље* одређено је судбински и сузом мајке Југовића и песмом Косовке Девојке, а наша је теза да лобања – стални сапутник и саговорник лирског субјекта у збирци *Привремено мрѝав* – може бити Милошева глава из предања потеклих с Косова и Метохије. И у Деспотовићевом трокњижу о *Свеѝойољу* постојано одјекује мит о Милошу Обилићу, који је почелно и везан за косовскометохијско тло, као у осмој песми циклуса „Молитва друга – за вечерње” збирке *Заѝѝо Свеѝо-йоље крије своје око*:

Два јој ока жедна
Над Ситницом
Кондири јој ѝраже Обилиће
Чарне очи сузе јој опиле
У румено лице свеле се невоље
Беле руке обасјале коре

Премудра
Помилуј Косовку Девојку
Олучи Обилиће (Деспотовић 1994: 38, аут. нап.).

Мит о Милошу Обилићу је посебно развијен на тлу Косова и Метохије. Карактеристично је да и овдашња српска и локална арбанашка традиција, забележене у готово идентичном облику, имају један мотив који је непознат вуковским народним епским песмама, па и старинским бугарштицама – Милош носи своју главу у руци после погубљења:

Након што је убио султана Мурата, Милош Кобилић покушава да се бекством спасе испред прогонитеља. *Бива сусѝѝѝнуѝѝ, а савеѝѝ једне бабе ће ѝомоћи Турцима и да Милоша надвладају, а да му ѝлаву одсеку. Милош ће узетѝѝ у руке одсечену ѝлаву и ѝокушѝѝѝ да са њом досѝѝѝѝне одређено месѝѝѝ. Сѝѝѝѝѝѝ до назначеног места вероватно би му давало могућност „намештања главе” и добијање новог живота. Међутим, у ходу угледаће га урокливе очи и сусѝѝѝѝѝѝ непримерена реч. Милош на месту пада мртав (Љубинковић 2018: 114, аут. нап.).*

Тај пусти свет обележен је и недостатком било каквог гласа или звука, то је место „где петао не пева” (Раденковић 1996: 66). Сва досад поменута значења *йусйо-йоља* у збирци *Привремено мртјав* – карактеристичног простора лирског наратива збирке, опустелог, испражњеног места, уклетог пространства – стичу се у једној од последњих њених песама, „Жедне су пустопољске ноћи”:

Жедне су пустопољске ноћи
 жедан је пустопољац снова
 на прозору сагореле душе
 жедна су момачка јутра.

Жедан је завежљај тоpline
 на Југу молитва памти заборав
 док жито у оку ми сазрева
 жедна је река ћутања.

Еј леле планино кад те окопним
 еј леле реко где да те расцловим
 еј леле врело где да те настаним
 еј *йусйо-йоље како да ње љобожурим*.
 [...]

 Еј леле теже од распећа
 Пустопољка сузе ми расцрела
 два ми ока у пољу лутања
 кости ми на грудима жедне
 планина ме ледом оковала
 један крчаг реку ми испио
 старо врело у кам потонуло
 еј леле *жедна је ова жеђ* (Деспотовић 2006: 57, аут. нап.).

Сан лобање, који је на почетку збирке био у опасности, у овој песми постаје *йредмеј жеђи*. Мотив *жеђи*, који се јавља и у песмама „Волео сам те лобањо босоногу”, „Чије то очи у ноћи горе”, „Олтару свитања мојих”, представља други вид чулног утихнућа, попут евоциране тишине пустиг света бајалица (уп. Раденковић 1996: 66). Најефектније дат на крају песме у облику етимолошке фигуре, овај мотив припада архетипском пејзажу пустиње, који се у Деспотовићевој поезији стилизује, у складу с песниковим идиомом, као *йусйо-йоље*. Према архетипској критици Нортропа Фраја, овај се тип пејзажа везује за трагичку визију света:

У комичкој визији биљни свет је врт, гај, парк или дрво живота, ружа, лотос. То је архетип аркадских слика као што су Марвелов (Marvell) зелени свет или Шекспирове „шумске комедије”. У трагичкој визији то је непроходна шума, као она у *Комусу* (Comus) или на почетку *Пакла* (Inferno), јара или дивљина, дрво смрти. [...] У комичкој визији *минерални љрад* је град, нека грађевина или храм, или неки камен, обично сјајни драги камен. [...] У *йрајичкој* визији *минерални свей* су *йусјиње*, *сјене* и *рушевине*, или злокобне геометријске слике као што је крст (1991: 34, аут. нап.).

„Прво битно начело архетипске критике је да су индивидуалне и универзалне форме песничке слике истоветне” (Fraј 1991: 33) – исто важи и за Деспотовићеве индивидуалне песничке слике *йусйойоља* и *Свейойоља*; док *йусйойоље* једнозначније припада трагичком модусу, *Свейойоље* би, ширином описа у трилогији збирки, имао одлике и комичке и трагичке визије.¹²

Опеговање мотива жеђи (ком ће бити придружен и мотив *їади* у претпоследњој песми збирке¹³) наглашава чулну и садржајну празнину, опустелост песничког пејзажа *йусйойоља*, и открива повишено стање у ком се налази лирски субјект – у песми аудитивно дочарано понављањем рефрена „еј леле” и потенцирањем снажних слика телесног и душевног мучења:

Еј леле *їеже од лелека*
 да л' ми *врело душу саїорева*
 ил' ме то *їси на крсї разайїњу*
 ил' ме лавез по бездану тражи [...] (Деспотовић 2006: 57, аут. нап.).

Ова позиција лирског субјекта чини се тако удаљеном од пркосног отварања збирке. У лирском „наративу” збирке, показује се да, кроз дијалог са сопственом или Милошевом или предачком лобањом, лирски субјект заправо настоји да реши сопствену дилему: *како їобожуриїи йусйойоље*,¹⁴ како живети у *йусйойољу* стварности са својим вредностима, својим наслеђем, како те вредности обновити и обновити сâм живот. Ова збирка не доноси одговоре на та питања. Нешто ће се, међутим, отпустити, нешто ће од пркосног очаја који пробија из збирке *Привремено мрїїав* попустити проналаском *Свейойоља*. Сигурност овог песничког проналаска, продуктивност *Свейойоља* – које је морало настати у тренутку у ком се *йусйойоље*, због природе ове слике, не може више испунити садржајем, већ само знацима одсуства (*їаг* и *жеђ*) – представљаће упориште Деспотовићевог стварања у наредне три збирке.

ЗАКЉУЧАК

У овом раду пратили смо генезу и развој једног мотива, мотива *йусйойоља* у збирци *Привремено мрїїав* Александра Деспотовића. Друга песникова збирка показује све слабости и снаге младалачког песничког израза, а у њој се по фреквентности појављивања истиче енигматични мотив лобање. У сликовитости *йусйойоља* препознајемо архетипску слику пустиње, док налазимо индиције да овај мотив повежемо с косовскометохијском усменом традицијом, у којој се Милош Обилић

12 Прву збирку трокњижа о *Свейойољу* отварају следећи стихови: „Да ли је *їроклетїо Свейойоље јесїе* // или су нам кости у прах одевене” (Деспотовић 1989: 7, аут. нап.). У овом раду, из практичних разлога, не можемо даље развијати ову тезу.

13 „Налактила се // ова *їаг* налакїїила // налакїно се крчаг // на плећима // ни црн // ни бео // налакїно” (Деспотовић 2006: 61, аут. нап.).

14 Навели смо да је *Божуриоље* један од Деспотовићевих поетизама; из „побожуреног длана” лирског субјекта рађа се *Свейойоље* у збирци *Заїїїо Свейойоље крије своје око* (уп. Деспотовић 1994: 50).

јавља и као главоусекнути јунак (*кефалофор*), чиме се оснажују место и улога косовске легенде у поезици Александра Деспотовића. Мотив који ће праву трансформацију и развој доживети у итерацији *Свeйioйoлe*, *йустioйoлe* остаје упечатљива поетска слика која сведочи о сукобу стварности и идеала разочараног лирског субјекта и његовој, *йривременoj*, безизлазној изражајној позицији.

ИЗВОРИ

- Деспотовић 1989: Александар Деспотовић. *Свeйioйoлe*. Приштина: Јединство.
 Деспотовић 1994: Александар Деспотовић. *Заштo Свeйioйoлe крије своје око*. Приштина: НИЈР „Панорама” – Издавачка делатност „Григорије Божовић”.
 Деспотовић 2006: Александар Деспотовић. *Привремено мрђав*. Исток: Дом културе „Свети Сава” – Хвосно.
 Деспотовић 2012: Александар Деспотовић. *Свeйioйoлe: изабране йeсмe*. Косовска Митровица: Лестве.

ЛИТЕРАТУРА

- Blake 1970: William Blake. *Jerusalem, Selected Poems and Prose*. Holt, Rinehart and Winston, Inc.
 Вујанић и др. 2011: Милица Вујанић, Даринка Гортан Премк, Милорад Дешић, Рајна Драгићевић, Мирослав Николић, Љиљана Ного, Васа Павковић, Никола Рамић, Рада Стијовић, Милица Радовић Тешић, Егон Фекете. *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
 Вукмановић 2014: Ана Вукмановић. „Конструкт простора у јужнословенској усменој лирици”. *Годишњак Кашедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 63–76.
 Диздаревић Крљевић 2002: Хатица Крљевић Диздаревић. *Сашајивање са йтрадицијом: у йеј-зажу Непочин-поља Васка Поје*. Београд: Чигоја штампа – Модернистички круг Ви-навер.
 Јефтимјевић Михајловић 2012: Марија Јефтимјевић Михајловић. „Историјско осећање и колективно памћење (Поетика Светопоља Александра Деспотовића)”. Александар Деспотовић. *Свeйioйoлe: изабране йeсмe*. Косовска Митровица: Лестве, 115–123.
 Ковачевић 2024: Милош Ковачевић. *Линјовостилистичка књижевност йекстича*. Београд: Јасен.
 Лаковић 2024: Александар Лаковић. *Историја српске йоезије Косова и Мејохије: 1951–2022*. Грачаница: Дом културе „Грачаница”.
 Љубинковић 2018: Ненад Љубинковић. *Од Косовске бийке до косовске лејенде*. Нови Сад: Матица српска.
 Милановић 2016: Александар Милановић. „Лексичке карактеристике у Тешићевим збиркама *Дар и коб* и *Вејрово йоле*”. *Звук, мејар и смисао у йоезији Милосава Тешића*. Зборник радова. Ур. Јован Делић и Александар Јовановић. Београд: Институт за књижевност и уметност; Требиње: Дучићеве вечери поезије, 253–278.
 Мумовић 2025: Ана Мумовић. „Златни пресек или испод прте за вредновање (естетика православне духовности Александра Деспотовића)”. *Башићина*, св. 67, 75–90.
 Раденковић 1996: Љубинко Раденковић. *Симболика свeйia у народној мајици Јужних Словена*. Ниш: Просвета; Београд: Балканолошки институт САНУ.
 Распоповић 1994: Миладин Распоповић. „Аманети и завети”. Александар Деспотовић. *Заштo Свeйioйoлe крије своје око*. Приштина: НИЈР „Панорама” – Издавачка делатност „Григорије Божовић”, 61–64.
 Стефановић Караџић 1886: Вук Стефановић Караџић. *Српски рјечник: 1852. Сабрана дела Вука Караџића*, књ. 11. Прир. Јован Кашпић. Београд: Просвета.

- Сувајџић 2023: Јована Сувајџић. „Ресемантизација фитонима божура и топонима божурове горе у песми 'Гора божурова' Душана Костића”. *Косово и Метихија кроз чињенице, џу-мачења и симболе*, књ. 1, Језик и књижевност. Зборник радова. Ур. Јасмина Ахметагић и Марија Јефтимјевић Михајловић. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, 191–206.
- Таутовић 1989: 62: Радојица Таутовић. „Историјска и географска одредница драме”. Александар Деспотовић. *Светлопоље*, Приштина: Јединство, 61–63.
- Fraj 1991: Nortrop Fraj. *Mit i struktura*. Prev. Maja Herman Sekulić. Sarajevo: „Svjetlost”.

Jovana B. SUVAJŽIĆ

Ana M. MUMOVIĆ

THE MOTIF OF THE WASTELAND IN ALEKSANDAR DESPOTOVIĆ'S POETRY COLLECTION PRIVREMENO MRTAV

SUMMARY

In this paper, we traced the genesis and development of a single motif – the motif of the wasteland (*pustopolje*) – in Aleksandar Despotović's poetry collection *Privremeno mrtav* (*Temporarily Dead*). The poet's second collection reveals both the weaknesses and the strengths of a youthful poetic expression, while the enigmatic motif of the skull stands out through the frequency of its appearance. In the imagery of the wasteland, we recognize the archetypal image of the desert, while also finding indications that connect this motif with the oral tradition of Kosovo and Metohija, in which Miloš Obilić appears as a decapitated saint (a cephalophore), thereby reinforcing the influence of the Kosovo legend within the poetics of Aleksandar Despotović. The motif, which would undergo its true transformation and development in the later iteration of *Svetopolje*, remains a powerful poetic image testifying to the conflict between reality and the ideals of the disillusioned lyrical subject, as well as to his *temporarily* hopeless expressive position.

Keywords: *pustopolje*, Svetopolje, motif, oral tradition, the Kosovo legend, *Privremeno mrtav*, Aleksandar Despotović.